

УДК 37.015.31:316.647.5–058.–862

Н. В. МЕРКУЛОВА

кандидат педагогічних наук, викладач

К. О. ПАНАСЕНКО

Мелітопольський державний педагогічний університет
ім. Богдана Хмельницького

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

У статті розкрито проблему формування толерантності в дітей, позбавлених батьківського піклування; проаналізовано поняття “толерантність”, “цінності”, “моральні цінності”; виокремлено критерії та показники, охарактеризовано рівні розвитку толерантності в дітей, позбавлених батьківського піклування; розроблено, теоретично обґрунтовано й експериментально апробовано соціально-педагогічні умови формування толерантності в дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах загальноосвітнього навчального закладу.

Ключові слова: толерантність, цінності, моральні цінності, соціально-педагогічні умови, діти, позбавлені батьківського піклування.

На сучасному етапі розвитку суспільства актуальною є проблема формування толерантності в дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах загальноосвітнього навчального закладу. Вирішення цієї проблеми неможливе без обґрунтування соціально-педагогічних умов, критеріїв, показників і рівнів розвитку толерантності. Формування толерантності в дітей, позбавлених батьківського піклування, до представників різних національностей сьогодні стане вкладом у взаєморозуміння в майбутньому, адже лише грамотно організований діалог між представниками різних національностей є запорукою мирних і продуктивних відносин у суспільстві. Зокрема, в соціальній педагогіці актуальність проблеми зумовлена необхідністю пошуку механізмів, шляхів, форм і методів розвитку толерантності до певної культури та здатності жити в гармонії відносин між різними культурами.

Особливості формування системи толерантності охарактеризовано в наукових розвідках В. І. Андрєєва, В. П. Андрущенко, Ю. К. Бабанського, Є. В. Бондаревської, О. В. Безпалька, І. Д. Бега, І. М. Богданової, В. І. Бондаря, Р. Х. Вайноли, І. І. Гавриш, М. Б. Євтуха, Н. В. Заверіко, І. А. Зязюна, А. Й. Капської, В. Г. Кременя, А. І. Кузьмінського, Л. Ю. Москальової, В. Л. Омеляненко, Ж. В. Петрочко, Г. О. Сиротенка, О. В. Сухомлинської, Т. С. Троїцької, М. П. Федорова, О. В. Федорової, В. В. Ягупова та ін.

Мета статті – висвітлити та проаналізувати соціально-педагогічні умови формування толерантності в дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах загальноосвітнього навчального закладу.

Аналіз наукової літератури дає змогу констатувати, що умова – це категорія філософська, яка виражає відношення предмета до певних явищ, що його оточують, без яких він узагалі існувати не може; те, від чого залежить комплекс предметів, характер їх взаємодії, наявність яких уможливує існування, функціонування та розвиток предмета [7, с. 442]. У соціально-педагогічній літературі наголошено, що “умови” – це сукупність продуктивних факторів і причин, які забезпечують функціонування педагогічного процесу [8, с. 213]. На нашу думку, умови інтегрують вимоги, сформульовані однією стороною до іншої під час взаємодії. У цьому контексті під соціально-педагогічними умовами будемо розуміти сукупність факторів і педагогічних процесів, які загалом впливають на досягнення поставленої мети.

Розглядаючи моральні цінності, які мають бути характерними для підлітків, В. Л. Короленко зауважує, що для їх розвитку необхідні окремі педагогічні умови, а саме: розроблення й упровадження організаційного та змістового забезпечення процесу формування моральних цінностей з метою набуття ними вмінь соціальної взаємодії, конструктивного діалогу; активізація пізнавальної діяльності; структурування навчального матеріалу; дотримання загальноприйнятих моральних норм; удосконалення форм і методів викладання матеріалу; залучення до різних видів соціальної діяльності [4, с. 11]. Аналіз наукової літератури свідчить, що у виокремленні сутності педагогічних умов виділяють такі підходи: 1) поступова робота з уточнення закономірностей, що дасть змогу перевірити результати дослідження; 2) забезпечення цілісності педагогічних умов, що забезпечує системність у їх упровадженні [3].

Для виокремлення соціально-педагогічних умов формування толерантності в дітей, позбавлених батьківського піклування, необхідно брати до уваги особливості навчально-виховного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі. У зв'язку зі складністю аналізованого феномена діагностичні процедури мали комплексний характер і були спрямовані на дослідження всіх складових готовності. Наголосимо, що “педагогічна діагностика – важливий компонент освітньої діяльності, регулятивна основа навчального процесу, база прогнозування розвитку й управління” [2, с. 38].

В процесі діагностичної роботи необхідно визначити ціннісні орієнтації сучасної молоді. Так, сучасні ціннісні орієнтації мають бути пов'язані з гуманістичною перебудовою всіх сфер життя суспільства. У процесі наукового пошуку з'ясовано, що людяність є джерелом, метою та критерієм істинності гуманістичного світогляду. Зауважимо, що необхідно особливу увагу звертати на особистісні якості людини, що мають проявлятися у відповідальності за себе, в прагненні допомогти, у свідомому виконанні обов'язку, збереженню людського життя та природи, яку залучає людство у свою життєдіяльність.

Науковий аналіз педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського дає підстави стверджувати, що основними критеріями вихованості дітей є: життєрадісне світосприймання дитини; віра в іншу людину; багате духовне

життя в світі прекрасного. За висловом ученого, щоб сформувати толерантність, недостатньо забезпечити глибоке усвідомлення дітьми піклування, емпатії, чуйності – необхідно організувати сам процес емоційного переживання вихованцем цих почуттєвих утворень. Ми поділяємо його думку про те, що формування та розвиток духовних цінностей є безперервним процесом, головним у якому має бути впровадження ідеалу добра. Вчений акцентує, що “справжнє виховання полягає в тому, щоб моральний ідеал добра, правди, честі, духовної праці жив у кожному юному серці, утверджувався в активній діяльності як невід’ємна частина власного ества, власної думки, почуттів, намірів” [6, с. 11].

Зазначимо, що одним із основних шляхів формування та розвитку толерантності є вдосконалення змісту виховної роботи соціального педагога та вчителів загальноосвітнього навчального закладу. Під час дослідження з’ясовано, що формування толерантності в дітей, позбавлених батьківського піклування, повинно здійснюватися за двома напрямками роботи: відповідно до морально-етичних установ суспільства; відповідно до вікових особливостей дітей. Варто наголосити, що реформування системи освіти України зумовлює кардинальні зміни як у процесі організації навчально-виховного процесу, так і в науково-методичному супроводі роботи з дітьми, позбавлених батьківського піклування. Ці зміни зумовлюють необхідність ефективної організації роботи соціального педагога та вчителів, створення соціально-педагогічних умов для розвитку творчої активності дітей, постійного пошуку нових форм і методів навчання.

Основні практичні аспекти застосування змісту навчання дітей, позбавлених батьківського піклування, пов’язані з упровадженням інтерактивних методик викладання, що сприяють реалізації особистісного підходу до дітей. Саме інтерактивні методики сприяють створенню та апробуванню індивідуальних виховних програм і спеціальних вправ для дітей, позбавлених батьківського піклування. Таким шляхом є, насамперед, прищеплення дітям толерантності, яке втілюється через розуміння понять “добро” та “зло”. Отже, формування та розвиток толерантності в дітей, позбавлених батьківського піклування, – довготривала та системна робота, яка має певні особливості: нові цінності потрібно впроваджувати поступово, використовуючи особистісно орієнтовані педагогічні технології; розвиток і вдосконалення ціннісних орієнтацій; вироблення особистісної ієрархії цінностей; усвідомлення змісту цінностей; ефективне формування системи індивідуальних цінностей; засвоєння системи цінностей в умовах імітаційно-ігрової ситуації; діалогічність у навчанні як чинник актуалізації системи цінностей добродіяння; саморегульоване навчання за допомогою курсу “Християнська етика”. Зазначимо, що саме дисципліна “Християнська етика” допомагає розкрити конкретну ситуацію з позицій милосердя. Так, щире діяння милосердя звеличує людину, яка його проявляє. Ефективним засобом діяння милосердя є модульний підхід до змісту й організації навчання дітей, позбавлених батьківського піклування.

У контексті наукового пошуку важливо акцентувати, що формування толерантності в дітей, позбавлених батьківського піклування, вимагає від соціальних педагогів виконання різноманітних дій, які спочатку треба усвідомити, а потім реалізувати. На нашу думку, соціальні педагоги є одночасно і суб'єктами, і виконавцями. Як суб'єкти соціальні педагоги в процесі формування толерантності в дітей, позбавлених батьківського піклування, можуть виконувати такі функції: аналізу, планування, організації, контролю, проектування, мотивування, оцінки, комунікації. Для реалізації цих функцій соціальні педагоги повинні мати відповідні засоби та вміння застосовувати їх практично. Зважаючи на багатоаспектний підхід до проблеми розвитку толерантності в дітей, позбавлених батьківського піклування, зазначимо, що для опанування навичок практичного використання цінності толерантності необхідно використовувати інноваційні педагогічні технології.

Головними напрямками використання інноваційних педагогічних технологій у процесі формування та розвитку цінностей добродіяння в дітей зазначеної категорії є: розробка інтенсивних методів навчання дітей; впровадження модульного навчання; апробування комплексних діагностичних методик [1]. Аналіз соціально-педагогічних праць свідчить, що інноваційний характер сучасної освіти вимагає створення інноваційних освітніх структур, утворення активного освітнього середовища, яке зумовлює гнучке управління та підтримку відкритого стилю взаємозв'язку.

Дослідження В. С. Лазарева підтвердили думку про те, що ефективність розвитку навчально-виховного процесу залежить від системи інноваційної діяльності. Вчений стверджує, що інноваційна система школи – це сукупність ідей щодо покращення результатів освіти, людських, матеріально-технічних, інформаційних, нормативно-правових та інших компонентів, які пов'язані між собою так, що процес упровадження інновацій в освітню систему зумовлює підвищення ефективності її функціонування [5, с. 71].

Так, у процесі дослідження виокремлено й обґрунтовано соціально-педагогічні умови формування толерантності в дітей, позбавлених батьківського піклування, в загальноосвітньому навчальному закладі, що відображають сукупність виявів аналізованого феномена, а саме: гуманізація навчально-виховного середовища; створення системної організації формування толерантності на засадах альтруїзму та емпатії; накопичення власного позитивного досвіду добротворчості в різних видах діяльності, враховуючи вікові особливості розвитку дітей, позбавлених батьківського піклування; активізація рефлексивних процесів як рушійної сили морального самовдосконалення дітей у контексті особистісно орієнтованого підходу до організації навчально-виховної роботи в загальноосвітньому навчальному закладі; формування змісту підготовки на основі інноваційної спрямованості; створення цілісної системи морально-етичного виховання; використання інтерактивних технологій навчання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування; розвиток у дітей, позбавлених батьківського піклування, мотивації до здійснення добродійної діяльності.

Для формування та розвитку толерантності в дітей, позбавлених батьківського піклування, необхідно системно використовувати соціально-педагогічні умови. У зв'язку з цим варто зазначити, що за результатами використання соціально-педагогічних умов у навчально-виховному процесі загальноосвітнього навчального закладу ми дібрали критерії мотивації, когнітивності, діяльності та рефлексії. Основні показники визначених критеріїв охарактеризовано нижче.

1. Критерій мотивації до впровадження толерантності ґрунтується на таких показниках: мотивація до вивчення системи цінностей засобами гуманістичної особистісної центрації вчителя; вміння виконувати різні проблемні завдання з християнської етики; розкриття можливостей практичного застосування навчального матеріалу; усвідомлення значущості толерантності в повсякденному житті; знання та розуміння толерантного спілкування.

2. Критерій когнітивності стосовно готовності до застосування толерантності конкретизований низкою показників: володіння системою знань про моральні цінності, моральні норми; структурування навчального матеріалу з осмислення моральних цінностей; здатність аналізувати та оцінювати свою діяльність відповідно до моральних норм і цінностей.

3. Критерій діяльності реалізований узагальненими показниками: використання в практичній діяльності узагальнених моральних цінностей (гідність особистості, моральні норми та ідеали, еталони); вміння керуватися цінностями в повсякденному житті; успішність підготовки за результатами виконання інтерактивних вправ; розвиток навичок творчого використання ціннісних еталонів на практиці; вміння вдосконалювати свою поведінку відповідно до вимог загальної культури; здійснення моральних вчинків із товаришами.

4. Критерій рефлексії представлений такими показниками: вміння рефлексивно ставитися до себе й до своєї діяльності; розвиток постійної самореалізації дітей; самоінтерпретація й самовизначення індивідуального стилю моральної поведінки; саморозуміння толерантності; вміння презентувати навчальний матеріал у вигляді пізнавальних операцій і дій.

За результатами виконання творчих завдань ми визначили рівні розвитку толерантності в дітей, позбавлених батьківського піклування. При виокремленні толерантності в дітей, позбавлених батьківського піклування, ми спиралися на положення про те, що перехід від одного рівня до іншого відображає ступінь зміни суб'єкта. Отже, було виокремлено такі рівні: низький, середній, високий. Стандартизовані характеристики кожного з них такі: низький рівень (готовність дітей до реалізації толерантності виявляється обмежено; розвиток навичок цінностей добродіяння відсутній; діти не підготовлені до вирішення нових творчих завдань; у дітей сформована нестійка позиція аналізу своєї поведінки; знання про моральні цінності та моральні норми в дітей сформовані дискретно); середній рівень (чітко виражене опанування дітьми системи знань із розвитку толерантності, од-

нак використання їх на практиці є спорадичним, ситуативним; для дітей, які демонструють цей рівень, характерними ознаками є високий вияв логічного мислення, креативність, володіння комунікативно-діалогічними вміннями; в дітей спостерігається стійке прагнення керуватися здобутими знаннями про толерантність, але це прагнення потребує окремого втручання з боку оточення; в дітей немає стійкої звички керуватися цінністю толерантності в повсякденній діяльності); високий рівень (готовність дітей до застосування толерантності яскраво виражена та виявляється в повсякденному житті; діти вирізняються найвищим виявом креативності, спроможністю вирішувати творчі завдання з розвитку толерантності на принципово нових засадах; діти мають стійкі знання про моральні цінності, вміють самостійно аналізувати та критично оцінювати власну поведінку у відповідності з моральними нормами; діти керуються здобутими знаннями про цінності в повсякденному житті; діти прагнуть удосконалювати свою поведінку з позицій розвитку культурного простору; в дітей виражені інтелектуальна активність та оригінальність мислення).

Висновки. Отже, соціально-педагогічними умовами ефективності формування та розвитку толерантності в дітей, позбавлених батьківського піклування, є чинники, що оптимізують пізнавальну активність, творче мислення та моральні почуття дітей. Окреслені умови повинні бути реалізовані на засадах цілісності та системності – взаємовпливу, взаємодоповнення та взаєморозвитку. В подальших студіях варто розробити технології формування толерантності в дітей, позбавлених батьківського піклування, звернути увагу на розвиток професійної компетенції соціальних педагогів, на вдосконалення педагогічних засобів для оцінювання рівня готовності дітей, позбавлених батьківського піклування, до здійснення добродійної діяльності.

Список використаної літератури

1. Біла книга національної освіти України / Академ. пед. наук України ; за ред. В. Г. Кременя. – Київ, 2009. – 185 с.
2. Горевич Н. П. Очно-дистанційна форма навчання / Н. П. Горевич // Управління школою. – 2013. – № 10–12 (382–384). – С. 36–39.
3. Ипполитова Н. Анализ понятия “Педагогические условия”: сущность, классификация / Н. Ипполитова, Н. Стерхова // General and Professional Education. – 2012. – № 1. – Р. 8–14.
4. Короленко В. Л. Формування моральних цінностей підлітків у процесі взаємодії сім'ї і школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / В. Л. Короленко ; Уманський державний педагогічний ун-т ім. П. Тичини. – Умань, 2013. – 20 с.
5. Лазарев В. С. Управление инновациями в школе : учеб. пособ. / В. С. Лазарев. – Москва : Центр педагогического образования, 2008. – 352 с.
6. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський. – Київ : Рад. школа, 1975. – 234 с.
7. Философский энциклопедический словарь / редкол.: С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев и др. – 2-е изд. – Москва : Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.
8. Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посіб. / В. В. Ягупов. – Київ : Либідь, 2002. – 560 с.

Стаття надійшла до редакції 09.02.2017.

Меркулова Н. В., Панасенко К. А. Социально-педагогические условия формирования толерантности у детей, лишенных родительской опеки

В статье раскрыта проблема формирования толерантности у детей, лишенных родительской опеки; проанализированы понятия “толерантность”, “ценности”, “моральные ценности”; отражены интерактивные формы и методы обучения и воспитания детей, лишенных родительской опеки; выделены критерии и показатели, охарактеризованы уровни развития толерантности у детей, лишенных родительской опеки; разработаны, теоретически обоснованы и экспериментально апробированы социально-педагогические условия формирования толерантности у детей, лишенных родительской опеки, в условиях общеобразовательного учебного заведения.

Ключевые слова: толерантность, ценности, моральные ценности, социально-педагогические условия, дети, лишенные родительской опеки.

Merkulova N., Panasenko K. Social and Educational Conditions Tolerance in Children Deprived of Parental Care

The article deals with the problem of tolerance in children deprived of parental care; analyzed the concept of tolerance, value, moral values; singled out the criteria and indicators Author determined level of tolerance in children deprived of parental care; developed theoretically grounded and experimentally tested social-pedagogical conditions of tolerance in children deprived of parental care, in terms of an educational institution. The study singled out and grounded social and educational conditions of tolerance in children deprived of parental care, in terms of an educational institution, reflecting the totality of the manifestations of the phenomenon, namely the implementation of the humanization of the educational environment; creating a system of tolerance based on altruism and empathy; the accumulation of their own positive experiences in various activities, taking into account the age characteristics of children deprived of parental care; reflexive activation process as the driving force of moral self in the context of child-centered approach to educational work in secondary schools; shaping the content of training based on an innovative orientation; an integrated system of moral and ethical education; interactive learning technologies and education of children deprived of parental care; development of children without parental care, motivation to implement charitable activities.

Effective means an act of mercy is a modular approach to content and organization of education of children deprived of parental care. In the course of scientific research is important to emphasize that the formation of tolerance in children deprived of parental care, requires social workers perform a variety of actions that initially understood in the mind and then implemented. In our view, social pedagogues act both as actors and as performers. As subjects of social pedagogues in the formation of tolerance in children deprived of parental care, can perform the following functions: analysis, planning, organization, control, planning, motivation, evaluation, communication. To implement these functions, social educators have the necessary tools and are able to apply these methods in practice. Taking into account the multidimensional approach to the development of tolerance to children deprived of parental care, we note that the acquisition of skills for practical use values of tolerance must use innovative teaching technologies.

Consequently, social-pedagogical conditions of efficiency of formation and development of tolerance in children deprived of parental care, serve as factors that optimize cognitive activity, creative thinking and moral sense of children.

Key words: tolerance, values, moral values, social and educational conditions for children deprived of parental care.